

MIRJE - KASNOANTIČKI CENOBIJ NA MALOM BRIGU IZNAD POSTIRA

Vanja Kovačić

UDK:904:726.71>(497.583Postira)

Izvorni znanstveni rad

Vanja Kovačić

Ministarstvo kulture

Konzervatorski odjel u Splitu

Lokalitet Mirje na Malom brigu iznad Postira ladanjski je sklop rimske vile adaptirane u kasnoantički cenobij. Zatvoren perimetralnim zidom te arhitektonski artikuliran građevinama po obodu sklopa i unutrašnjim dvorištima, sačuvao je brojne ostatke arhitektonske plastike. Simbolika reljefnih ploča i Kristova monograma ukazuje na samostanski karakter ove ranokršćanske zajednice u ruralnoj sredini otoka Brača.

Ruševine većeg arhitektonskog sklopa pod znakovitim imenom Mirje ističu se na zaravni Malog briga visoko nad Postirama u okruženju nepreglednih stabala maslina. Vidokrugu Mirja otvara se širi otočki prostor od Postira preko Škripa do Supetra, a nekadašnji stanovnici ovih predjela uz do gledanje sa suprotnom obalom motrili su plovidbu u unutrašnjem akvatoriju. Pored Mirja je križište poljskih putova što povezuju naselja u unutrašnjosti s trasom stare otočke transverzale koju povremeno prate lokve i poljske cisterne kao znakovi i putokazi u kultiviranom krajoliku. Stari katastici i kronike bilježe slojevitost agrarnog pejzaža u kojem se prožimaju i mijenjaju dominantne poljoprivredne kulture. Početkom 19. st. neposredni svjedok krčenja zemljišta za sadnju vinograda na Mirju bio je don Andrija Ciccarelli koji je taj događaj opisao u rukopisu o samostanima na otoku Braču.¹ Sa žaljenjem je promatrao rušenje starih kamenih zidova i uništa-

¹ A. Ciccarelli, *Memorie degli antichi Romitori, e Monasteri nell' Isola della Brazza* (rukopis u arhivu Župnog ureda u Pučišćima).
... così vi erano parecchi Monasterij, ne qualli tuttora esistono le vestigia, ne' quali abitavano i Monaci cenobiti vivendo in comunita sotto la cura e dipendenza di un superiore ... il quinto nel colle Brigh sopra Postira (str. 5).
Il Monastero di Brigh sopra Postira, detto Mirje, non si sa qual titolo avesse, ma tuttora dalla parte occidentale si conserva un muro in calcina ben alto, indi verso oriente per uno spazioso tratto si ravvisano le vestigie del muro con molte anguste cellette, tutte in muro di

vanje ostataka svete prošlosti. Po suhozidima zasađenog vinograda pažljivo su bili izdvojeni dijelovi pluteja, pilastara i pragova.² Ovaj »lapidarij« u krajoliku privlačio je pozornost ljubitelja bračkih starina i posebno istraživača kasne antike na otoku. Detaljnije su ga dotakli u svojim radovima Emilio Marin, pišući o bogatoj skulpturi svetišta, i Igor Fisković u analizi arhitekture sklopa, što je svakako bio poticaj za muzealiziranje fragmenata s Mirja.³ Ranih 80-tih godina prošlog stoljeća veći ulomci su dijelom preneseni u Muzej otoka Brača u Škripu gdje su izloženi kao dio postava antičke zbirke.⁴

Kasnoantički sklop na Mirju prostirao se na više zemljišnih posjeda, a poljski put ga je dijagonalno presijecao od sjeverozapadnog rizalita preko trijema i unutrašnjeg dvorišta do jugoistočnog ugla. Uskoro je započeo dugotrajan proces premještanja poljskog puta i objedinjavanja cjeline arhitektonskog sklopa kako bi se zaštitio lokalitet.⁵

calcina fabbricate, ed annesse una all' altra ad uso solito de' Monaci e Regolari. Quando io la perlustrava, non so chi vi piantava la vigna, e andava distruggendo quei rimansugli di sacra antichità, che servivano di asilo e ricovero a que' monaci servendo Iddio con atti di penitenza, orazione, e sacrifici.

Tanto ho voluto scrivere per memoria de' posteri io Parroco Don Andrea Ciccarelli li -5- Dicembre 1800 - (str. 6).

Ni u vrijeme župnika don A. Ciccarellija nije bio poznat naslovnik samostana. Usp. *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobiltà*, Venezia, MDCCCII., 30.

Don Ivan Ostojić donosi skraćeni prijevod Ciccarellijeva opisa. Usp. I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Sv. II, Split 1964., 403; I. Eterović, »Benediktinci na postirskom području«, u: *Postira – spomenica u povodu 400. obljetnice osnutka župe (1581.-1981.)*, Postira 1981., 37.

Zapadno od Mirja zabilježen je toponim Benovje i interpretiran kao benediktinski posjed poput Benedije iznad uvale Lovrečine. Usp. P. Šimunović, »Toponimija otoka Brača«, *Brački zbornik* 10, Supetar 1972., 178, 226.

² O tome svjedoči Davor Domančić, koji 1960. navodi da je ostatke oltarne pregrade našao na gomili, među njima ugaoni pilastar, bazu stupića zabata i dio pluteja s ukrasom ribljih ljuski. V. »Kulturni spomenici otoka Brača, Srednji vijek«, *Brački zbornik* 4, Supetar 1960., 159.

³ E. Marin, »Mirje nad Postirama - starokršćanska arhitektura«, *Arheološki pregled* 19, Beograd 1977., 152-154; isti, »Starokršćanska oltarna pregrada na Mirju nedaleko Postira«, *Fiskovićev zbornik I - Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (=PPUD)* 21, Split 1980., 85-90; I. Fisković, »Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXV, Split 1981., 115; I. Fisković, »O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti«, *Arheološki radovi i rasprave* VIII-IX, Zagreb 1982., 165; E. Marin, »Starokršćanski pluteji s Mirja kod Postira na Braču«, *Prijatelj zbornik I - PPUD* 32, Split 1992., 117-132.

⁴ Petrito Fabjanović, u to vrijeme povjerenik Muzeja otoka Brača u Škripu, Jasna Jeličić Radonić, arheolog-konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu i Vanja Kovačić, dipl. arheolog prenijeli su ulomke pluteja s terena u nadležni muzej.

⁵ Radove na dokumentiranju sklopa započeli su konzervatori Vanja Kovačić i Radoslav Bužančić uz pomoć Fonda za kulturu općine Brač, a tijekom priprema i uređenja bračkih lokaliteta za XIII. međunarodni kongres za starokršćansku arheologiju koji je održan 1994. godine u Splitu i Poreču. Istraživanja i konzervacija su nastavljena u suradnji sa Općinom Postira i kroz program zaštitnih radova Ministarstva kulture. Više o tome donosi: V. Kovačić, »Mirje«, u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., 52-56; ista, »Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, vol. XXI, No. 3-4, Puči-

Mirje kod Postira, Priklesani ulomci pluteja

O dugom korištenju arhitekture na Mirju svjedoče manje pregradnje, posebno zid s ugrađenim dijelovima ranokršćanskih pluteja iznad malterne podnice veće građevine u središnjem dijelu. Križevi i dijelovi simboličkih prikaza nisu bili od značaja prigodom te rekonstrukcije već samo dimenzije kamenja i kvalitetna klesarska obrada njihovih rubova. Kada Mirje gubi samostanski karakter i zadržava samo povremenu gospodarsku ulogu, cisterne za vodu ostaju dragocjena sabirališta vode. U slojevima koji prate novovjeke pregradnje pronađeni su duboki tanjuri renesansne grafite iz prve pol. 16. st. iz Veneta (*graffita a fondo abassato*) te dijelovi vrčeva.

Vinograd je bio opasan širokom suhozidnom gomilom na zapadu prema glavnom putu, a visoke međe flankirale su stazu sa sjeverne strane Mirja. Istočni dio lokaliteta stepenasto se dizao do nepravilne suhozidne gomile na sjeveroistoku koja je bila neposredno uz visoko sačuvanu cisternu. Po obodu donje terase vinograda bile su zidane pristave, a na gornjem dijelu pod nasipima kamenja skrivala se porušena arhitektura. Na uzdignutom rubnom dijelu na jugoistoku jedan je od posjednika iz obitelji Hranuelli podigao zidove za malu poljsku kućicu, koristeći klesance razvrgnutih antičkih građevina dok je dijelove pragova i stipitesa slikovito poredao pred kućom i na terasi cisterne. U susjednom polju na jugu u suho je složena bunja od građe razrušenih zidova s Mirja. Ruševine na Malom brigu poslužile su kao golemo pozajmište građevnog kamena i klesanih pragova za razne gradnje u agrarnom okolišu, a vjerojatno i u samim Postirama.

šća, prosinac 2000., 23-37; ista, »Tip korintizirajućeg kapitela s otoka Brača«, *Klesarstvo i graditeljstvo*, vol. XXVII, No. 1-2, Pučišća, svibanj 2017., 15-21.

Prvotna nakana istraživanja bila je odrediti perimetar sklopa koji je prepoznat kao kasnoantički samostan na tragu Ciccarellijeva teksta i brojnih ulomaka ranokršćanskih pluteja. Gotovo nakon trideset godina istraživanja, u velikoj su mjeri definirani raster i funkcije perifernog dijela sklopa,⁶ ustanovljene razine podova i elevacija pojedinih zidova te višestruko povećan broj ulomaka arhitektonske skulpture dominantnog kasnoantičkog sloja.

Zaravan Malog briga na prostoru Mirja blago je konfigurirana s prirodnim usponom prema istoku. Trapezni izduženi tlocrt arhitektonskog sklopa bio je uvjetovan rasterom postojećih komunikacija u agrarnom krajoliku te je vanjski perimetar u smjeru sjever-jug iznosio 53 m, dok je njegova širina u smjeru istok-zapad bila od 26 m do 37 m. Glavni ulaz (šir. 3 m) bio je na jugozapadu, a iz njega se pristupalo u dugu pravokutnu prostoriju poput propugnakula koja je vodila u dvorište. Paralelno s vanjskim zidom bio je trijem (duž. oko 17 m) sa šest kamenih monolitnih stupova od kojih su središnja dva imala širi raspon. Četvrtaste baze ovih stupova izrađene su od profiliranog arhitrava neke starije građevine koji je bio razrezan na šest dijelova i priklesan s blagim skošenjem na bočnim stranama. Reutilizacijom i preklesavanjem vijenca rimske monumetalne arhitekture formirane su baze stupova novog kasnoantičkog trijema. Prilikom iskopa u jugoistočnom dijelu Mirja pronađeni su dijelovi četvrtastih masivnih kapitela ukrašenih akantom koji su mogli pripadati stupovima trijema. Trijem se protezao uzduž zapadnog pročelja, koje je na krajevima bilo istaknuto širokim rizalitima poput lateralnih kula ojačanima na vanjštini s plitkim ugaonim pilastrima. Takva kompozicija pročelja s uzdužnim trijemom – vidikovcem prema morskom kanalu pripada elementu rimske ladanjske vile. Vanjski je zid bio relativno nisko sačuvan ispod razine prozora iako se može pretpostaviti da je zapadno pročelje bilo rastvorenom većim otvorima prema moru. Jedino je na južnom rizalitu sačuvan prozor s gljivastim lukom u maloj ugaonoj prostoriji. Glavni ulaz ima naglašenu longitudinalnu os koju na bočnim stranama prati trijem na jednoj i prostrano dvorište na drugoj strani što dopire gotovo do istočnog ruba sklopa. Već se ulazna prostorija u perspektivi blago širi, a taj odmak se povećava u arhitektonskoj strukturi na kraju trijema rastvarajući se pred najvećom građevinom cijelog sklopa. Iako se u prvih doima kao izrazita nepravilnost u oblikovanju poluzatvorenog prostora, radi se o vještoj regulaciji i vizualnom povećanju predprostora uz zapadno pročelje velike pravokutne dvorane (vanjske dimenzije 7 x 18 m) koja istočnim zidom dopire do perimetralnog zida Mirja. Unutrašnjost te građevine istražena je samo u njenom zapadnom dijelu, a imala je ulaz na glavnom pročelju i na južnom zidu prema bočnom dvorištu. Sačuvan je fino zaglađen malterni pod, a sa sjeverne strane građevine prizidane su u nizu dvije velike cisterne s vanjskim stepenicama. Položaj i veličina cisterni upućuju da se u njih slijevala kišnica s velike površine krova građevine koja je zauzimala središnji položaj na Mirju. Druge kamene stepenice L-oblika dizale su se iz natkrivene prostorije uz vanjski jugoistočni ugao dvorane. U horizontalnoj stratigrafiji nalazišta u ovom arealu pronađen je

⁶ U istraživanjima Mirja, pored autorice ovog priloga, sudjelovali su dr. sc. Radoslav Bužančić, dipl. arheolog Miroslav Gogala i rano preminuli Marijan Lozo, izniman poznavatelj arheološke topografije Dalmacije. Dugujem im zahvalnost na stručnoj i kolegijalnoj pomoći.

Fotogrametrijski 3D snimak lokaliteta na Mirju (Geographica d.o.o. Split)

najveći broj fragmenata pluteja i dijelova oltarne pregrade koja se datira u 6. st. Proporcije ove građevine (6:15,7 m) odgovaraju proporcijama jednobrodne crkve u Lovrečini kod Postira (6,7:17,6 m), koja je uz baziliku u Postirama, u susjedstvu kasnoantičkog sklopa podignutog na Mirju. Motivi i klesarska obrada pluteja pripadaju istom vremenu i kulturnom krugu, posebno križevi, motivi ljuski, kose rešetke i *Korboden* motiv. Iako dosadašnja istraživanja nisu potvrdila da se radi o crkvi, središnji položaj ove građevine i gustoća nalaza kamenog namještaja ukazuju upravo na njenu sakralnu namjenu.

Trijem uz pročelje povezivao je dva velika rizalita, ali unutrašnji raspored prostorija nije povezan s vanjskim izgledom i imao je sasvim različite funkcije. Natkriveni hodnik trijema komunicira s jugozapadnim rizalitom koji se ističe kao ugaona kula. Rizalit je raščlanjen na malu četvrtastu prostoriju, pretprostor

Glavni ulaz uz kulu na južnom pročelju

L-oblika i gotovo kvadratnu prostoriju sa zidanim ugaonim nosačima i središnjim pilastrima na sredini zapadnog i istočnog zida. U podanku zidova bila je zidana klupa. Prema konstruktivnim elementima vjerojatno je bila presvođena križno bačvastim svodom nad kojim je bio kat. Na drugoj strani trijem je završavao zidom, a unutrašnjost sjeverozapadnog rizalita, koji se na pročelju doima poput kule, pronađeni su elementi hipokausta. O tome svjedoče zidovi podebljani šupljim opekama, kružne *suspensurae* kao i manja polukružna kada i prostorija s kamenim slivnikom u podu za prikupljanje vode. Prema rozeti je malterni pod u laganom padu, a ispred kade se spaja s kamenim pločama. U nasipu su pronađeni fragmenti fine zidne žbuke s crvenim prugama. Pod nekadašnjom suhozidnom gomilom bili su dijelovi hipokausta i piscine. Nekada je čitav rizalit bio pod poljskim putem, izranjajući svojim glavnim pročeljem u masliniku sučelice vinogradu, a na drugoj strani puta. Takva raskošna termalna instalacija se po svemu sudeći prostirala na širem segmentu sjeverozapadnog dijela sklopa na Mirju. U rasteru prostora 1/3 čitavog areala Mirja (cca 450 m² od ukupno 1500 m²) zauzima termalni sklop u sjeverozapadnom dijelu. Upravo u funkciji termalnog dijela Mirje je prošireno prema sjeveru dodatnim krilom s rubnim cisternama te je ojačano vanjskim kontraforima. Potreba za velikom količinom vode zahtijevala je izgradnju više cisterni pa je dodano plitko krilo na sjeveru i ojačano na vanjštini kontraforima. Ti su zidovi nepravilnije strukture i odaju hitru gradnju. Višak vode odvodio se kanalom od velike istočne cisterne prema još nedovoljno istraženom termalnom sklopu.

Istočni perimetralni zid nema toliko istaka kao druge stranice građevnog sklopa na Mirju. Dok kod drugih dijelova nalazimo dozidane dodatke ili spajanje različitih smjerova, na sredini istočnog pročelja istaknuto je koljeno ugla velike građevine za koju držimo da je crkva. Na obje polovice uz istočni zid je široka dvorana poput hodnika, u koju iz dvorišta vode središnja vrata s manjim portikom. Iz tih dvorana vrata su vodila u dvije lateralne prostorije od kojih su se

Pogled na jugozapadnu kulu s početkom trijema

vanjske isticale u rasteru kao ugaone kule. U unutrašnjosti širokih dvorana bio je malterni pod.

Osim glavnog ulaza u unutrašnjost kasnoantičkog sklopa bio je i drugi, smješten dijagonalno na sjeveroistoku sklopa. Skromnije dimenzije ukazuju na stražnji ulaz (šir. 1,80 m) vezan isključivo za stambeni dio i termalni kompleks. Uz bočne strane ulaza pružali su se zidovi (duž. 2 m) na kojima se oslanjao portik slično artikuliran kao vrata širokih dvorana u unutrašnjosti. Zapadno od ovog ulaza u unutrašnjosti je duga pravokutna prostorija s kontraforima na oba uzdužna zida. Iako ima ugrađen prag vrata na kraćoj strani, način gradnje zapadnog zida s lučnim obrisom daje naslutiti da je izvorno imala namjenu cisterne. Tragovi rušenja jasno se uočavaju u četvrtastom predvorju gdje su dva lučno zasvedena otvora pala u isti mah te su ploče i opeke na zemlji sačuvala radijalni položaj.

Iz predvorja se pristupalo u dvorište koje je na sjevernoj strani bilo dijelom popločano dok je na mjestima priklesana stijena brijega. Preko dvije stepenice uspinjalo se u široku usku dvoranu s četvrtastim prostorijama na krajevima koja je vjerojatno bila namijenjena stanovanju. Malterni pod u unutrašnjosti bio je izveden od glatke malte bez otisaka kamenih ploča. U njoj su zatečeni dijelovi monumentalnog nadvratnika s reljefnim križevima, a središnji dio drugog nadvratnika s Kristovim monogramom u vijencu pronađen je u gomili uz vanjštinu istočnog zida iste prostorije. Po motivima i načinu oblikovanja pripadaju ranokršćanskom sakralnom repertoaru iz razdoblja utemeljenja kasnoantičkog cenobija. Dvorište sa zapadne strane flankirano je dugim prostorijama bez otvora od kojih su južno dvije cisterne, a na njihovu terasu pristupalo se punim kamenim stepenicama L-oblika. Sjeverna prostorija po obliku upućuje da se izvorno također radi o cisterni na kojoj su naknadno probijena vrata.

Zapadna strana s istaknutim ugaonim kulama

Prostorije po južnom obodu Mirja nisu u istom pravcu već se vanjšina lomi tako da ulazni dio s ugaonom kulom prati os zapadnog pročelja, a drugi niz se otvara poput zgloba do jugoistočne ugaone kule. Iako su ugaone prostorije izbačene iz perimetra sklopa te na pročelju izgledaju poput kula, one nisu klasični obrambeni element niti se debljinom zidova razlikuju od ostalih dijelova. Ova je strana zasigurno rezultat dvije različite faze gradnje što je vidljivo po zazidavanju vrata, udvostručenju zidova ili samo djelomičnim pojačanjem starijih zidova. Istočno od monumentalnog predvorja niže se više manjih prostorija južnog krila. Prva soba masivnim zidanim kubusom (2 x 2,20 m) poduhvaća unutrašnji kut predvorja. Ta zidana struktura bila je nosač mosta koji je prelazio unutrašnja vrata predvorja do kata križno presvođene ugaone kule. Početak konstrukcije stepenica bio je zidani podest na sredini zapadnog zida. Na spoju s vanjskim vratima predvorja zidano je križno ojačanje koje je pridržavalo nadvratnik glavnog ulaza. Pod ove prostorije bio je zaglađen malterom. Ulaz u sobu sa stepenicama nije bio vidljiv iz dvorišta, već je lučno zasvedeni otvor vodio u prilazni hodnik te se bočnim vratima pristupalo ključnim položajima za zaštitu glavnog ulaza. U nastavku dvorišnog niza nema otvora već je reška trag zazidanih vrata u idealnoj osi stražnjeg ulaza u Mirje. Vrata su zazidana u trenutku kada je ugrađena cisterna, podstavljena tanjim zidom i premazana s više slojeva hidraulične žbuke. Između hodnika-prilaza i cisterne još je jedna pravokutna prostorija bez otvora na zidovima. Cijeli svod je srušen i nalazi se u unutrašnjosti pa nije poznata finalna obrada zidova i poda što bi bilo od važnosti za definiranje namjene. Pretpostavljamo da

Pogled na termalni sklop na Mirju

Dvorišni trijem uzduž zapadnog pročelja

se radilo o još jednoj cisterni jer je voda bila dragocjena za funkcioniranje ove male zajednice. Posljednja je u nizu veća prostorija koja je imala ulogu ugaone kule, a bila je povezana s dvoranom-hodnikom sličnog rastera kao na sjeveroistoku. Dva zida flankirala su središnji ulaz, a na njima su bili rasteretni lukovi kao i na zazidanom dijelu na uglu dvorišta i cisterne.

Velik broj ulomaka ploča ukrašenih plitkim reljefima pronađen je u središnjem dijelu sklopa i u blizini južnog predvorja. Neke su ukrašene na prednjoj i stražnjoj strani jednostavnom rubnom profilacijom pa su vjerojatno pripadale raznim parapetnim pločama koje se u prostoru sagledaju s obje stijenke, poput pregrada u termalnom sklopu ili ogradama vrh terasa cisterne. Druge ploče na prednjoj strani krasi sakralni ikonografski motivi, dok su na stražnjoj sasvim glatke ili imaju tek rubnu plitko profiliranu letvu. Ti su primjeri isključivo vezani za oltarnu ogradu, opremu sakralne građevine i njenih pomoćnih prostorija. Povezivanje starih i novijih nalaza kao i komparacije sa sličnim primjerima na drugim dalmatinskim lokalitetima omogućili su sređivanje ovog korpusa arhitektonske skulpture.

Još koncem sedamdesetih godina E. Marin je prilikom rekognosciranja Mirja među brojnim ulomcima pluteja dokumentirao dva fragmenta koji čine križ proširenih krakova s urezanim rubom i paterom s dvoprutim reljefnim okvirom na sredini.⁷ Nedavno su pronađeni fragmenti triju pluteja s izduženim reljefnim križem u središnjoj prostoriji samostanskog sklopa na Mirju. Nakon gašenja ceno-bija i prestanka obavljanja kulta, središnja prostorija pregrađuje se u manje, upravo reutilizacijom ploča oltarne ograde. Reljefni križevi ovih pluteja imali su

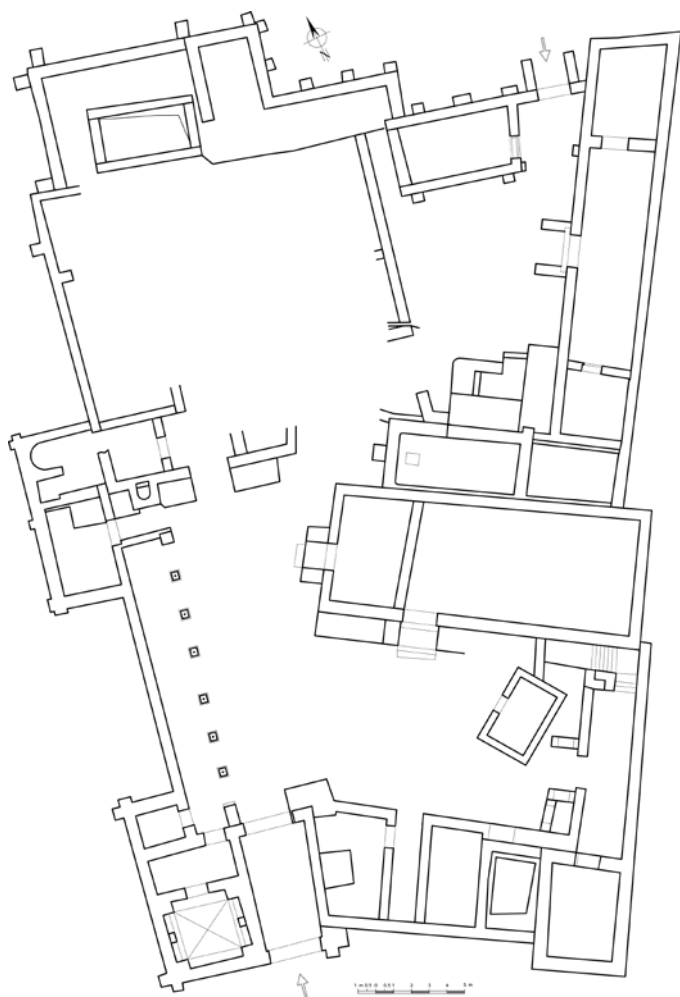
⁷ E. Marin, *op. cit.* (1980.), 87-88; *op. cit.* (1992.), 121-122.

Sjeverni ulaz u samostanski sklop s urušenim lukovima

Dvorana flankirana manjim prostorijama na istočnom krilu sklopa

Tlocrt samostanskog sklopa na Mirju (priređila Klara Šolić, ing. geod.)

središnji žlijeb bez patere na sjecištu krakova, a neki bi po proporcijama mogli pripadati ambonu. Sličan tip pluteja pronađen je u Bolu u crkvi sv. Ivana na Glavici,⁸ koji u sredini ima mali konkavni disk sa središnjim ispupčenjem. Krakovi križa imaju trokutasto proširene krajeve, s urezanim središnjim žlijebom i račvastim završetkom.

Na Mirju je pronađen ostatak jedne ploče, vjerojatno pluteja s Kristovim monogramom sa šest krakova od kojeg je sačuvana samo donja polovica kruga. Stoga nije sigurno o kojoj se inačici radi (⊕ ili XP). Po sredini svakog kraka urezana je pruga koja se na krajevima rašljasto razdvaja. Kružnica većeg promjera

⁸ V. Kovačić, »Bol«, u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., 85-86.

Ulomci pluteja s križevima

oblikovana je kao dvopruta traka, a simbolizira vijenac križa (*crux coronata*). Takvi pluteji bračke provenijencije pronađeni su u Srimi, a isti motiv krase čeonu stranu škripskih sarkofaga.⁹

Na Mirju su u razmaku od četrdeset godina pronađena dva ulomka pluteja s listićem bršljana u lijevom odnosno desnom donjem kutu. Ova zimzelena biljka simbol je vječnog života i Uskrsnuća pa u ranokršćanskoj ikonografiji izlazi iz podanka križa u vijencu ili medaljonu. Na kraju povijenih izbojaka poput stiliziranih vrpce je srcoliki list, a slični dijelovi oltarnih pregrada, ograda ambona i ukrasa imposta otkriveni su u Saloni, Srimi, Starom Gradu na Hvaru i u Vranjicu.¹⁰

⁹ I. Fisković, »Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 75, Split 1981., 105-185.

¹⁰ *Salona I, Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone*, ed. N. Duval, E. Marin et C. Metzger, École française de Rome – Musée archéologique de Split, Rome-Split 1994., III.c.9, III.c.64 (Salona); Srma, Usp. Z. Gunjača et alii, Z. Gunjača et alii, *Srma – Prižba, Starokršćanske dvojne crkve*. D. Maršić, Skulptura, Šibenik 2005., kat. 1, 2; 78-79, 125; Stari Grad, Usp. J. Jeličić-Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*, Split 1994., 58, 64, 65. Plutej sa sličnim Kristovim monogramom nalazio se u dvorištu kuće Vjekoslava (Luigija) Benzona u Vranjicu. Objavljen je u crtežu koncem 19. st. i parcijalno fotografiran uz obitelj Benzon oko 1920. Ističe se razrađenom ikonografijom s Kristovim poprsjem u medaljonu sred križa te prizorom pastira s ovcama koji je ranije smatran Dobrim pastirom. Upravo je Nenad Cambi u tom prizoru prepoznao Mojsija koji čudesno izvodi vodu iz stijene što je svjedočanstvo Božje prisutnosti. Mojsije

Fragmenti pluteja s Kristovim monogramom i hederom

Vrlo rijetki figuralni prikazi pripadaju isključivo ranijim nalazima što ih je objavio E. Marin.¹¹ Prikaz janjećih nogu s papcima fragmentarno je sačuvan, a vjerojatno se radi o dvije antitetične životinje pod križem što je kompozicija koja se javlja u zagorskom dijelu Dalmacije i na otocima.¹² Slične kompozicije na Braču ima zabat iz Splitske¹³ i ranokršćanski sarkofag iz Škripa.¹⁴

Jedinstveni prikazi u skulpturi Srednje Dalmacije su lavlja i medvjeda šapa na ugaonom dijelu pluteja.¹⁵ Lav je kralj među životinjama i često se koristi kao slika Krista, jer njegova božanska narav ima odlike budnosti i pravednosti. Usporedba s Kristovom pobjedom nad smrću jest lavić koji se rađa mrtav dok ga otac nakon tri dana ne vrati u život. Često se prikaz lava vezuje za »pobjedu lava iz

je u Starom zavjetu uspostavio savez Židova s Bogom, prethodeći Isusu Kristu koji je sklopio Novi savez. Simetrična scena na desnoj strani pluteja nedostaje, pa iako je potpuno neizvjestan sudionik, usudila bih se pretpostaviti da se radi o prvaku među apostolima sv. Petru koji je nasljedovao Krista na Zemlji. Ranije izneseno mišljenje da plutej potječe iz Salone moglo bi potragu usmjeriti prema ranokršćanskoj bazilici na lokalitetu Šuplja crkva gdje se ugnijezdio srednjovjekovni benediktinski samostan sv. Petra i Mojsija. Usp. *Ephemeris Salonitana*, Jaderae 1894, Pl. 3, fig. 4; N. Cambi, »La figure du Christ dans les monuments paleochrétiens de Dalmatie«, *Disputationes Salonitanae* 1970, Split 1975., 54. Fotografija pluteja objavljena je na elektronskim stranicama Virtualnog muzeja grada Solina (Izgubljeni spomenici): <https://vmgs.hr>

¹¹ E. Marin, *op. cit.* (1980.), 87-88; *op. cit.* (1992.), 124-127.

¹² J. Jeličić-Radonić, *op. cit.* (10), 46-47.

¹³ N. Cambi, *op. cit.* (10), 63.

¹⁴ R. Bužančić, »Škrip«, u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., 80.

¹⁵ Prizore borbe životinja i lava rijetko nalazimo u ikonografiji ranokršćanskog kamenog namještaja u Dalmaciji. U cijelom korpusu skulpture izdvajaju se pluteji ranokršćanske crkve na Crkvini u Zmijavcima. Usp. N. Cambi, A. Gamulin, S. Tonković, *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*, Split-Zmijavci 1999., 95-104; J. Jeličić-Radonić, »Pluteji ranokršćanske crkve u Gatima kod Omiša«, *PPUD* 29, Split 1990., 15-16.

Ulomci pluteja sa životinjskim nogama i šapama

Vegetabilni motivi

plemena Judina« (Otk 5, 5) kao simbolički prikaz Krista.¹⁶ Iako su ulomci premali za zaključke o cjelovitoj kompoziciji, neobično je da su šape usmjerene prema vanjštini, što ne ide u prilog simetričnom prizoru.

Osim stiliziranog lista bršljana, nedavno je pronađen ulomak pluteja s reljefnim viticama sastavljenim od lista oštro izrezanih rubova i izvijenog izdanka s trubljastim cvijetom. Izduženi lijevak izgleda poput kornukopije. Ovaj se ulomak pluteja po motivu i finoći izradbe izdvaja od tipologije kamenih ulomaka s Mirja, a sličan je primjerima traforirane pregrade iz Gata.¹⁷ Ranije je dva ulomka s listovima sličnog pluteja donio E. Marin.¹⁸

Davno pronađen tip pluteja s Mirja ukrašen je pravilnim ljuskama.¹⁹ Motiv skvama reljefno izdignutih od glatke podloge pojavljuje se u dvije veličine radijusa ljusaka. Dok su manje sastavljene od dvoprutih lukova koji se međusobno spajaju, dobro sačuvani dijelovi pluteja s većim skvamama imaju dvoprute trake širine 1:2.

Ovaj dekorativni niz naziva se po motivima mozaičnih pavimenata *opus pavonaceum* i široko je zastupljen u ranokršćanskoj arhitektonskoj skulpturi kao i na

¹⁶ I. Šaško, »Lav i grifon – životinje s dvoznačnom simbolikom«, *Živo vrelo* 9, God. XXXI, Zagreb 2014.

¹⁷ J. Jeličić-Radonić, *op. cit.* (15), 9; J. Jeličić-Radonić i suradnici, *Gata – Crkva Justinijanova doba*, Split 1994., 111, 141, kat. 150.

¹⁸ E. Marin, *op. cit.* (1992.), 122-123.

¹⁹ D. Domančić, *op. cit.* (2), 159; E. Marin, *op. cit.* (1992.), 119-120.

Pluteji s motivom ljuski

Dio pluteja s isprepletenim kružnicama

Fragmenti pluteja s motivom »dna košare«

plutejima ravenatskih radionica.²⁰ Na lokalitetima u ozračju Salone pojavljuje se u reljefu i kao prošupljena ploča (Kapljuč, Marusinac, Episkopalni centar, Povlja, Lovrečina, Stari Grad, Srima, Gata, Potravlje, Kijevo, Žažvić, Bilice, Galovac). Na Mirju je pronađen i ulomak središnjeg dijela pluteja sa složenijom mrežom isprepletenih traka.

Veći dio pluteja s krupnim fragmentom kruga novi je prilog za dekorativni repertoar bračkih kanceluma. Isprepletene kružnice presječene u dvije točke formiraju četiri pravilna lista bademasta oblika položena uz obod kruga. Na sredini kruga ostaje romboidni isječak. Ornamentalni motiv na pluteju s Mirja izveden je

²⁰ P. Angiolini Martinelli, *“Corpus” della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedievale di Ravenna I*, Altari, amboni, cibori, cornisi, plutei con figure di animali e con intrecci, transenne e frammenti vari, Roma 1968., n. 70, 71.

od plošne trake u plitkom reljefu. Isti motiv na salonitanskim primjerima izrađen je kao prošupljena ploča,²¹ a u šibenskoj i zadarskoj okolici ističe se izrazitim grafizmom urezanog crteža i usitnjavanjem geometrijskog ornamenta.²²

Na Mirju su pronađeni i fragmenti pluteja sa stiliziranim prikazom kotača oblikovanog plitkom trakom. Motiv u plitkom reljefu nastaje spajanjem grčkog i Andrijinog križa upisanog u kružnicu, sa lučnom trakom na širem dijelu segmenta. Nastaje od geometriziranog *Chrismona* (Kristov monogram) u medaljonu iz kojeg se kasnije razvija *Korboden* motiv ili motiv »dna košare«. Ranije pronađen ulomak objavio je E. Marin.²³ Slični pluteji pronađeni su u crkvi na otočiću Osinju,²⁴ ali je traka po sredini razdijeljena urezanim linijom. Potpuno plošna varijanta urezanog crteža izvedena je na pluteju iz Lovrečine,²⁵ dok su u Postirama i u Starom Gradu na Hvaru pronađeni traforirani pluteji poput rešetke.²⁶ Razne izvedenice ovog motiva pojavljuju se na plutejima na salonitanskim Manastirinama, na Srimi, u Sumpetru-Jesenicama i u Živogošću.²⁷

Specifičan motiv pluteja s geometrijskim rasterom mreže sačuvan je samo u četiri rubna dijela. Središnji osmerokut povezan je geometrijskim trakama za četvrtasti okvir pluteja. Trake što polaze od stranice oktogona dijele ugaone isječke kvadrata na manja trokutasta i peterokutna polja, a stranice paralelne s okvirom na trapezna polja. S vanjske strane osmerokuta trake stvaraju napetu mrežu, a neizvjesno je što se nalazilo u središtu pluteja.

Ranije je E. Marin objavio fragmente pluteja s rombično prekrizanim trakama.²⁸

Pronađeni su dijelovi pluteja s reljefno istaknutim rešetkama na glatkoj upuštenoj podlozi. Rešetke su najčešće plitke jednostavne trake koje formiraju rombove. Na drugim primjercima trake čine mrežišta s kvadratnim slijepim oknima, a uz bridove imaju duboko urezanu liniju što odvaja štapičasti rub od središnje vrpce. Treba napomenuti da se na plutejima s rombičnim rešetkama kao i na onima s motivom »dna košare« pojavljuje vertikalna razdjelnica između dva tipa tranzene.

²¹ *Salona I...*, op. cit. (10), 287, T. XCIII, n. XI.13 (Marusinac), 250, Tab. LXXXVIII, n. X.c.4 (Klapavice), 191, T. LXV, n. VIII.11 (Salona).

²² A. Mišković, »Liturgijska oprema i arhitektonska plastika iz trikonhosa u Pridragi i Bilicama na izmaku kasne antike«, *Ars Adriatica* 5, Zadar 2015., 8-9; Z. Gunjača et alii, op. cit. (10), kat. 39, 40; 100-101; J. Belošević, »Osvrt na rezultate istraživanja lokaliteta "Crkvina" u selu Galovac kod Zadra u 1989. godini«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru (=RFFZd)* 29 (16), 1989/90., 234, T. VI. 2.

²³ E. Marin, op. cit. (1992), 122-123.

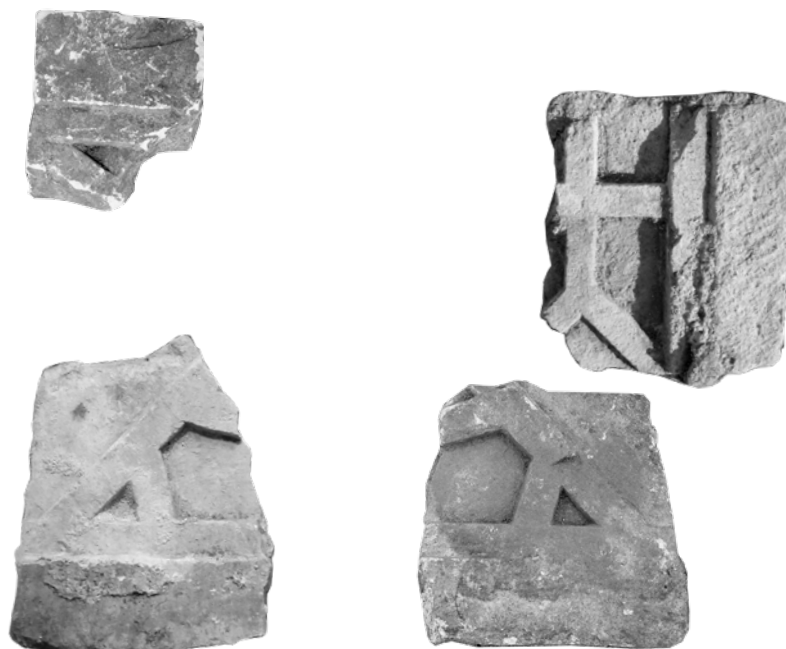
²⁴ J. Jeličić-Radonić, »Skulptura ranokršćanske crkve iz castelluma na otočiću Osinju na ušću Neretve«, *Petriciolijev zbornik I (PPUD 35)*, Split 1995., 154-157.

²⁵ D. Domančić, »Lovrečina«, u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić-Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., 30.

²⁶ V. Kovačić, »Postira«, u: J. Belamarić, R. Bužančić, D. Domančić, J. Jeličić-Radonić, V. Kovačić, *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split 1994., 48; J. Jeličić-Radonić, op. cit. (10), 58-59, 65.

²⁷ *Salona I...*, op. cit. (10), 262, Tab. XCI, n. X.c.39; 294, Tab. XCII, n. XI.24; Srima, Usp. Z. Gunjača et alii, op. cit. (10), kat. 38; 98, 100, 137; J. Jeličić-Radonić, op. cit. (24), 49.

²⁸ E. Marin, op. cit. (1980.), 86-87; op. cit. (1992.), 128-130.

Plutej sa središnjim motivom osmerokuta

Novi nalazi dali su mogućnost za rekonstrukciju još jednog tipa pluteja na kojem su pojavljuje motiv rozete. Iz koso postavljene plosnate vrpce u uglu se izvija kružnica s osmerolatičnom rozetom. Uz unutrašnjost kose vrpce je niz dvostrukih listića sa zaobljenim završetkom. Ulomak istog pluteja ranije je pronađen na Mirju uz pretpostavku da se radi o srednjovjekovnom sakralnom namještaju.²⁹ Međutim, motiv romba s upisanim križem i ugaonim kružnicama poznat je u opremi ranokršćanskih crkava u Dalmaciji, što je mahom pripisano bračkim radionicama poput dvojnih crkava na Srimi³⁰ ili na otočiću Osinju na ušću Neretve.³¹ Osim cvijeta u kružnici, na Mirju je pronađen i ulomak s motivom mesnate virovite rozete upisane u kružnicu, ali za razliku od Srime gdje je omotana dvoprutom vrpcom, na Mirju je to jednostavna glatka traka. Varijacije ispune u medaljonima idu od križa do raznih rozeta dok je u središtu stilizirani lisnati križ. Vjerojatno se radi o pluteju koji je imao izmjenične ispunjene ugaone kružnice s rozetama i reznjevima izvedenim poput monogramatskog križa.

Pored raznovrsno ukrašenih pluteja i pilastara s jednostavnom ukladom koji nedvojbeno ukazuju na oltarni prostor samostanske crkve, pronađeni su i monumentalni arhitravi sa središnjim znakom križa.

²⁹ E. Marin, *op. cit.* (1992.), 130.

³⁰ Z. Gunjača et alii, *op. cit.* (10), kat. 35, 112; 94-95, 106-107, 135, 156.

³¹ J. Jeličić-Radonić, *op. cit.* (24), 157.

H. Plutej s motivom rešetke s rombičnim rasterom

Središnji dijelovi dvaju monumentalnih arhitrava s monogramom ⊗ i XP u reljefu otkriveni su na rubnom istočnom dijelu Mirja. Prvi fragment nadvratnika s Kristovim monogramom bio je neposredno uz vanjski zid cisterne na sredini istočnog perimetra sklopa. Iako oštećen, jasno je vidljivo da je Chrismon upisan u plitki medaljon, a krakovi križa prošireni na krajevima imaju račvasto urezanu prugu. Završetak slova P ima nožicu stiliziranog S-oblika. Na desnoj strani ispod medaljona sačuvana je valovita vrpca koja je vjerojatno završavala listićem hedere koja izlazi iz križa ili podanka medaljona. Slična je kompozicija na nadvratniku iz bazilike Urbane u Saloni, ali je umjesto Kristograma jaganjac okrunjen svetokrugom s križem što je simbolički prikaz Krista.³²

Prvi je na novcu isticao monogram XP car uzurpator Magnencije sredinom 4. stoljeća koji na poticaj ortodoksnih kršćana ističe vjeru u vječnu prirodu Kristovu nasuprot arijanstvu cara Konstansa I. Kristov monogram sa šest krakova temeljni je ikonografski znak u vrijeme teodozijanske dinastije: u sakralnom pro-

³² N. Cambi, »Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji«, *VAHD* 70-71, Split 1968.-1969. (1977.), 83, 103, br. 32, T XX/3; N. Duval, P. Chevalier, »I.a. Linteaux«, vidi: *Salona I ...*, *op. cit.* (10), 6, 1.a.5., pl. V.

Plutej sa središnjim rombom i ugaonim kružnicama s rozetama

storu, na sarkofazima, zidnim mozaicima i posebno na novcu gdje se pojavljuje okrunjen vijencem lovora.³³

Križ kao znak trijumfa kršćanstva i Kristov monogram u lovorovu vijencu logogrami su vjerovanja u križ kao put spasenja i vječnog života. To je najčešći simbolički motiv u repertoaru oslikanih grobnica od 4. do 6. stoljeća na nekropolama Soluna³⁴ i Salone.³⁵

Na ravenatskim sarkofazima 5. i početka 6. stoljeća amblem XP u vijencu simbolični je prikaz vječnog života, a flankiraju ga antitetične figure paunova, golubica i jaganjaca.³⁶

³³ Chrismon ovjenčan trijumfalnim lovorom simbol je besmrtnosti, a amblem se koristi u emisijama novca Gale Placidije i Aelije Pulherije, dviju najmoćnijih žena Zapadnog i Istočnog Rimskog Carstva prve pol. 5. st. Usp. J. P. C. Kent, *Roman Imperial Coinage* (RIC), London 1994., X 1343, 2054, 2092; RIC X 211, 224.

³⁴ E. Kourkoutidou-Nicolaidou, »From the Elysian Fields to the Christian paradise«, *The Transformation of the Roman World AD 400-900*, ed. by Leslie Webster and Michelle Brown, London 1997, 131, kat. 34.

³⁵ Crtež grobnice na Marusincu donosi: E. Dyggve, *Povijest salonitanskog kršćanstva* (1951.), u: *Izabrani spisi*, Split 1989., 90, sl. V, 7. Freske iz dvije zidane grobnice s motivima Kristova monograma su strapirane i restaurirane u restauratorskoj radionici Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, Arhiv KO Split, Ev. Br. 721, 1982. (rekonstrukcija V. Kovačić).

Usp. N. Cambi, »Unpublished excavations and finds of early Christian period in Yugoslavia«, *Atti del IX Congresso Internazionale di Archeologia Christiana*, Roma 21-27 settembre 1975, vol. 2, 1978, 154, br. 30; E. Marin, »Istraživanja na Marusincu u Saloni«, *Diadora XV*, Zadar 1993., 263, sl. 2; N. Cambi, *Antika*, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, Zagreb 2002., 284, sl. 452.

³⁶ G. Valenti Zucchini e M. Bucci, »Corpus« *della scultura paleocristiana, bizantina ed*

Nad vratnici s Kristovim monogramom i latinskim križem

Pluteji s Kristovim monogramom rasprostranjeni su od Konstantinopola do Ravenne i gornjeg Jadrana od druge pol. 5. do sredine 6. stoljeća, pretežno kao monogramatski križ sa šest ili osam krakova i srolikim poljima između krakova.³⁷ Na plutejima bračkih radionica 6. stoljeća umjesto lovorova vijenca-krune koristi se glatki medaljon u kojem je upisan križ, a na dnu se izdvajaju vrpce s hederom. Fragmenti pluteja s ostacima srolika lišća pronađeni su na Mirju, ali su cjeloviti primjerci uništeni prilikom sekundarnog priklesavanja ploča.

Ovaj arhetipski motiv poznat u cijelom ranokršćanskom Sredozemlju dosega je iznimna ostvarenja u crkvama Konstantinopola, Soluna i Ravenne. Pluteji konstantinopolitanskih radionica kao križarski plijen dopremljeni su u Veneciju početkom 13. stoljeća, posluživši kao oplata crkve sv. Marka i za parapete njenih galerija.³⁸ Motiv Kristova monograma u klipeju iz kojeg izlaze segmenti kruga

altomedievale di Ravenna II. I sarcofagi a figure e a carattere simbolico, Roma 1968., n. 14, 17, 23, 31.

³⁷ G. Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines* – Musées Impériaux Ottomans, II, (Constantinople 1914), »L'Erma« di Bretschneider, Roma 1966., 519, n. 722, 520, n. 723.

³⁸ F. Zuliani, *I marmi di San Marco*. Uno studio ed un catalogo della scultura ornamentale marciana fino all'XI secolo, Venezia, 1969.

stilizirani u srolika polja redovito se pojavljuju na plutejima ravenatskih crkava i na prostorima njena šireg utjecaja.³⁹

Križ upisan u lovorov vijenac s gemama u zaglavlju i podanku motiv je mramornog pluteja koji je Ejnar Dyggve pronašao 1932. kod bazilike jugozapadno od Porta Caesarea u Saloni. Križ okrunjen vijencem lovorova lišća ili *stephanostaurion* simbolizira Isusa kao Otkupitelja i Spasitelja.⁴⁰ Prilikom istraživanja ranokršćanske crkve na Brzetu kod Omiša pronađen je fragment pluteja s Kristovim monogramom, okrunjen lovorovim vijencem s gemama i akantusovim lišćem u kutovima.⁴¹

Na istočnom dijelu velike građevine, vjerojatni crkve, koja je smještena na sredini čitavog kompleksa i priljubljena uz vanjski perimetar Mirja, ugrađen je masivni blok središnjeg dijela nadvoja. Pri kasnijoj adaptaciji istočni dio građevine odijeljen je trijemom s lukovima, a za gradnju su korišteni dijelovi ranokršćanskog kamenog namještaja, posebice pluteja koji su priklesani za gradnju lukova. Podanak trijema bio je temeljen većim blokovima od kojih se ističe reljef s Kristovim monogramom. On je poput kotača sa šest na krajevima proširenih krakova i medaljonom u sjecištu. Glatki vijenac je polukružna presjeka, a na donjoj su strani prebačene dvije antitetične valovite vrpce sa srolikim listom na krajevima. Apotropejska moć i posvetna uloga ovog znaka namijenjena je onima koji »ulaze u posvećeni prostor«.

Jedan od rijetkih primjera Kristova monograma uklesan je nad vratima u sklopu Predeufrazijane u Poreču. S obje strane zaglavnog kamena monumentalnog gljivastog luka dvije su inačice Krismona: jedan je XP s apokaliptičnim slovima A i Ω u vijencu od tordirane trake, a drugi je glatki osmerokraki monogramatski križ s povijenom nožicom P, za one vjernike »koji ulaze i one koji izlaze«.⁴²

Vrata i prozori mjesta su za mogući pristup zla iz nestabilnosti vanjskog svijeta te je stoga Kristov monogram amblem koji štiti unutrašnjost crkve, samostana ili kuće.

Znak * u medaljonu s viticama hedere na monumentalnom impostu apsidalnog prozora crkve na Marusincu daje moćnu zaštitu svetištu, a simbolični zaziv ponavljao se na biforama po obodu cijele građevine.⁴³

³⁹ R. Oliveri Farioli, »Corpus« della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedievale di Ravenna, III, La scultura architettonica, Roma 1969., kat. br. 131, 132, 133, 135, 136.

⁴⁰ Arhiv Dyggve, Konzervatorski odjel u Splitu, II, 24 n° 196/5; E. Marin, »Salona Christiana«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 80, Split 1987., 60, T. XIII. Autor predlaže za crkvu naziv bazilika *de Porta Caesarea*. Usp. *Salona I...* (10), X.b.22. Ploča je visinom znatno niža (73 cm) dok debljinom (15 cm) premašuje uobičajne dimenzije ranokršćanskih pluteja pa će sigurno potaknuti buduća razmatranja.

⁴¹ Istraživanja na ovom lokalitetu već više godina provode stručnjaci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Usp. H. Gjurašin, »Ranokršćanska crkva u predjelu Brzet (Istraživanja 2004.-2008. godine)«, *Omiški ljetopis* 4, Omiš 2008., 199-205. Rekonstruirani plutej bio je izložen na izložbi »Istočni Jadran i Bizant«, koju su priredili Ante Milošević i Nikolina Uroda u Splitu u rujnu 2018.

⁴² A. Šonje, »Le costruzioni preeufraziane di Parenzo«, *Zbornik Poreštine* 1, Poreč 1971., 305, fig. 29-32; I. Matejčić i M. Baldini, *Zbirka mozaika i kamenih spomenika u zgradi Biskupije u Poreču*, katalog izložbe, Poreč 1991., 6-12.

⁴³ *Salona I...*, op. cit. (10), III.c.1, III.c.2.

Profilirani nadvratnik s križem u medaljonu

Treći arhitrav pronađen na Mirju, s grčkim križem u medaljonu, obrušio se do vrata nad kojima je bio ugrađen. Križ je apliciran na profiliranoj simi nadvoja koji je bio razlomljen u više fragmenata i zajedno s elementima dovratnika pronađen pored ulaza u usku i široku prostoriju na sjeveroistoku Mirja koja je morala imati značajnu ulogu u okupljanju redovničke zajednice. Na vrhu haste je plitko povijena nožica slova P. Vrata su flankirana zidanim podestima s ulaznim trijemom i vodila su u prostoriju izduženu po poprečnoj osi, koja je vjerojatno bila u funkciji okupljanja zajednice za razmatranje i molitvu poput kapitularne dvorane u srednjovjekovnim samostanima. Sitni pokretni nalazi nisu doprinijeli razjašnjenju funkcije ove prostorije.

Stoga nije neobično da su unutar sklopa na osami Malog briga pronađeni dijelovi više nadvratnika na kojima je istaknut znak križa. Arhitektonski elementi s Kristovim monogramom vjerojatno su bili ugrađeni nad glavnim vratima sklopa ili nad ulazima u veliku središnju prostoriju koja se ističe po dimenzijama i položaju unutar kompleksa. Na jednom je ulomku arhitrava bio isklesan latinski križ raširenih krakova sa središnjim ispupčenjem poput geme, sličan križevima na ciboriju krsnog zdenca u obližnjoj Lovrečini.⁴⁴ Upravo mnoštvo fragmenata kamenog crkvenog namještaja osnažuje pretpostavku da se radi o liturgijskom prostoru odnosno sakralnoj jezgri čitavog sklopa. U prostoriji je pronađen dio većeg kamenog mortara s ušicama koji je imao široku primjenu u antici,⁴⁵ a u kontekstu Mirja mogao je služiti kao posuda za blagoslovljenu vodu.

Povoljni strateški položaj Mirja omogućavao je pregled čitave dužobalne plovidbene trase između ušća rijeke Cetine i salonitanskog zaljeva gdje je bilo sjedište provincije i metropolije. Vidokrug s Malog briga ide sve od Biokova na

⁴⁴ D. Domančić, »Krsni zdenac ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču«, *PPUD* 23, Split 1983., 44-45.

⁴⁵ Posuda je izvorno služila za usitnjavanje začinskog bilja, plodova i sjemenki kako u ljekarništvu tako i u pripremi jela, a koristila se i za proizvodnju pigmenata u zidnom slikarstvu. U Grohotama na Šolti mortar je ugrađen u dno krstionice kao zdjela taložnica. Usp. F. Oreb, »Starokršćanska bazilika u Grohotama na otoku Šolti«, *Peristil* 26, Zagreb 1983., 8, 13.

vidljivom obzoru gdje se sunce diže gore, pa do otoka Drvenika u smjeru zapada gdje tone u more. Kasnoantički je sklop izdvojen na brijegu iznad naseobina sjeverne obale Brača u kojima nastaje stilski ujednačen sloj ranokršćanskih crkava s krstionicama u prvoj polovici 6. stoljeća. Horizontalna stratigrafija nalaza arhitektonske plastike i njihova veća koncentracija na pojedinim dijelovima Mirja upućuje na ubikaciju crkve u središnjem dijelu sklopa. Upravo položaj najveće prostorije kao i njene proporcije odgovaraju funkciji liturgijskog prostora, a raznolik ornamentalni i simbolički repertoar isključivo pripada opremi oltarnih ograda s odlikama lokalnih klesarskih radionica.

Ovaj prilog o kasnoantičkom lokalitetu na »otoku bez povijesti« posvećujem akademiku Nenadu Cambiju koji je svojim znanstvenim doprinosom i neumornim kulturološkim djelovanjem postao uzor intelektualne posvećenosti i vrline.

MIRJE - A LATE ANTIQUE CENOBIUM ON MALI BRIG ABOVE POSTIRA

Vanja Kovačić

The site of Mirje on Mali Brig above Postira is a Roman villa rustica complex converted into a Late Antique cenobium. Enclosed by a perimeter wall and architecturally articulated with buildings around the rim of the complex and internal courtyards, it has preserved numerous remains of architectural decoration. The symbolism of relief slabs and the Christ monogram indicate the monastic character of this Early Christian community in the rural setting of the island of Brač.

The elongated trapezoidal ground plan of the architectural complex was conditioned by the pattern of existing communications in the agrarian landscape. The north to south external perimeter was 53 m long, and the east-west width was about 30 m. The main entry was on the south west, giving access into a long rectangular space like a propugnaculum or defensive court that led into the yard. Parallel to the outer wall was a portico with six stone monolithic pillars, the central two having a wider span. The square bases of these pillars were made out of the moulded architrave of some older building, cut into six parts and re-carved, slightly tapering on the outer sides. The bases of a new, Late Antique portico were formed by the reutilisation and re-carving of the cornice of some piece of monumental Roman architecture. Excavations in the south east part of Mirje revealed parts of square, massive acanthus-decorated capitals that might have belonged to the columns of the portico. The portico extended along the western façade, which had avants-corps at the ends, like lateral towers on the outside. This kind of composition of the façade with the longitudinal portico-observation point towards the sea channel was a common element of the Roman villa rustica. Although the portico was linked on the façade by two prominent avants-corps, their internal arrangement was different according to their purposes. On the south west there was a square cross-vaulted room with small antechambers, while in the north west tower there was a thermal installation also in the wider space of this complex, which was extended with an additional cistern wing. In the back on the north eastern part of the complex there was a rear entrance meant more for the residential and thermal part, composed diagonally with respect to the main entrance with its defensive courtyard.

In the horizontal stratigraphy of the site, in the central area around a large room (a church?) and close to the southern ante-chamber the largest number of pluteus fragments and parts of an altar screen dating to the 6th century were found. The motifs and the stone-working of the plutei belong to the same time and cultural circle as in the neighbouring churches in Postira and Lovrečina Bay, especially the crosses, the scale and lattice motifs, as well as the basket-weave motif. Some slabs are decorated on their fronts and back with a simple edge moulding, and probably belonged to various parapet slabs that in the space are seen from both walls, like a partition in the thermal complex or the rails on the top of the

terrace of the cisterns. Other slabs are decorated on the fronts with motifs of religious iconography (crosses, sheep, lions, the Christ monograph with ivy, plant motifs, scales, ichthys motifs, the basket-weave motif, grid with rhomboid fields, grid with an octagon in the centre, a rhomboid field with corner rosettes), while on the rear they are completely smooth or have just a shallow moulded strip at the edge. These examples are related exclusively to the altar screen, the furnishing of a religious building and of its auxiliary rooms. The connection of old and more recent finds and comparisons with similar examples in other Dalmatian sites has enabled the collation of this body of architectural decoration.

Other architectural elements apart from the plutei were found like the monumental architrave with the central Christ monogram, a Latin cross and a cross in an oval medallion. The Christ monogram with the six arms is the basic iconographic sign at the time of the Theodosian dynasty, in a sacred space, on sarcophagi, wall mosaics and particularly on coins where it appears crowned with a laurel wreath. On the plutei of the Brač 6th century workshops, instead of the laurel wreath crown, a smooth medallion was used, in which a cross was inscribed, while at the bottom strips with ivy stand out. The apotropaic power and consecratory role of this sign were intended for those who »enter into a consecrated space«. Doors and windows are places for the possible ingress of evil from the instability of the external world, and the Christ monograph is thus an emblem that protects the interior of the church and the monastery.

The favourable strategic position of Mirje enabled surveillance of the whole navigational route along the coast between the mouth of the Cetina River and the bay of Salona, where the centre of the province of Dalmatia and the metropolis lay. The Late Antique complex was set apart on a hill over a settlement of the northern shore of Brač in which a stylistically uniform stratum of Early Christian churches with baptisteries of the first half of the 6th century was revealed. The horizontal stratigraphy of the finds of architectural decoration and their greatest concentration in some of the parts of Mirje enables the church to be located in the central part of the complex. It is actually the position of the biggest room, together with its proportions, that corresponds to the function of a liturgical space, and the diverse ornamental and symbolic repertoire is confined to the furnishing of altar rails, with features of local stone-carving workshops.